

Yıl: 4, Sayı: 17, Aralık 2017, s. 450-479

Aybüke Betül DOĞAN¹

YESEVÎ'NİN FAKR-NÂME'SİNDEKİ DEYİM FİLLER ÜZERİNE

Özet

Bu araştırmada, ilk olarak ilgili inceleme metni olan Fakr-nâme dolayısıyla "fakr" kelimesinin sözlüksel anlamı ve tasavvuftaki karşılığı verilmiştir. Daha sonra bu eser üzerinde kimlerin çalışmış olduğuna değinilerek eserin muhteviyatı hakkında bilgi verilmiştir. Her ne kadar eser, Ahmet Yesevi'ye atfedilse de aslında eserin daha sonradan Ahmed Yesevi'nin müritleri tarafından yazılmış olduğu gerçeği kaynaklarda belirtilmiştir. Bu nedenle, Yesevi'nin adı belirtilmesine rağmen, eserin dilinin 16. yüzyıl olmasına şaşırılmamalıdır. Eserle ilgili gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra deyim ve deyim fiilin ne demek olduğu üzerinde durulmuştur. Farklı araştırmacıların deyim fiil için nasıl açıklamalar getirdiği dile getirilmiş ve devamında Fakr-nâme'de geçen deyim fiiller tespit edilmiştir. Fakr-nâme'de hangi yardımcı fiillerle deyim fiillerin kurulduğu alt başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Çok zengin bir hacme sahip olmamakla beraber, Fakr-nâme ile 16. yüzyıl Orta Türkçesinin bir kolu olan Çağatay Türkçesi metinlerinde *isim+yardımcı fiil* kuruluşunda hangi deyim fiillerin var olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Deyim fiil kuruluşunda hangi fiillerden sıklıkla veya daha az yararlanılmıştır? Deyim fiil içerisinde bir defa geçtiği gözlemlenen fiiller hangileridir? Söz dizimsel açıdan bakıldığında fiil yanında tek mi yoksa daha fazla unsurlu kuruluşlar mı bulunmaktadır? Bu gibi sorulara yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu dil birliklerindeki isim unsurlarının dili incelenmiş; Türkçe, Arapça, Farsça oluşuna göre sınıflandırılmıştır. Çalışmanın son konu başlığı ise eserde yer alan deyim fiil kuruluşlarının günümüz Türkçesindeki yansımalarıdır. İncelemede izlenen yöntem ise şu şekildedir: Deyim fiiller transkripsiyonlu metin incelenerek fişlenmiş; kullanılan fiillerin alt başlığında ilgili deyim fiiller örneklendirilmiştir. Neticede, Türk dilinin zengin ifade gücünü yansıtan deyim fiillerin Orta Türkçe dönem metinlerinden Fakr-nâme'deki

¹ Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betulkiymaz@duzce.edu.tr.

karşılıkları ve bunların kaç unsurdan oluştuğu gösterilerek söz varlığı ve söz dizim çalışmalarına küçük de olsa katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Fakr-nâme, Deyim Fiiller, Söz Dizimsel İnceleme, Anlam Bilimsel İnceleme.

ON THE IDIOM VERBS IN FAKRNAME OF YESEVÎ

Abstract

In this study, due to fakr-name which is examination text, firstly lexical meaning of “fakr” word was meant. And this word’s the sense of mysticism was mentioned. It was focused on who worked on this work. Further information was given about the content of the work. Although the work is dedicated to Ahmed Yesevi, the work was written by Ahmed Yesevi’s follower. This is the case with the sources. Therefore it should not be surprised that the work was in the 16th century. After making the necessary explanations about the work, it was emphasized that what is the expression and what is the phrase. The explanations of the idioms of different researchers have been addressed. After that idioms at work have been found. It is classified under the subheadings in which the verb phrases are established. In the 16th century Turkish, the idioms of the name+ auxiliary verb were revealed. For this purpose, it is aimed to make a contribution to the examination of the vocabulary related to the idiomatic acts in the Middle Turkic. What is the idiom verb more or less beneficial than the ones in the establishment? What are the actions that once passed within the phrase? What examined syntactically, is there more than one thing in addition to the verb? It has tried to provide answers to questions like these. Also examined was the language of name elements in this linguistic unity. It is classified according to Turkish, Arabic, Persian. The final topic of the work is the reflections of the idiomatic institutions in the present day in Turkish. The method followed in the investigation are as follows: The idiomatic verb forms are separated by examining the transcriptional text and the idiomatic verbs in the subheadings are exemplified. After all, the idiosyncratic forms of the Turkish language’s rich expression power were found in the middle Turkish text. By showing how many elements and deeds are formed by idioms, they have contributed to speech existence and syntax studies in a small way.

Keywords: Ahmed Yesevi, Fakr-name, Idiomatic Verb, Syntactical Review, Meaning Scientific Investigation

Deyimleşmiş fiil, anlamca kaynaşmış birleşik fiil gibi farklı adlandırmaları kabul gören deyim fiil bu çalışmanın temel eksenini oluşturmaktadır. Bundan öncesinde Eski Türkçe metinlerde, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi eserleri ve kimi Anadolu ağızları üzerinde doğrudan bu konuya temas edilmiştir. Bu incelemede ise Çağatay sahasına ait Fakr-nâme’de kültürel alt yapıda hangi deyim fiillerin var olduğu tespit edilmek istenmiştir. Bulunan deyim fiillerin günümüze yolculuğunun nasıl bir seyir aldığı da gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. Anlam bilimsel yaklaşılan bu kısımlar yanı sıra söz dizimsel bir değerlendirme de yapılması

hedeflenmiştir. Türkçe'nin tarihî dönemlerinin deyim fiil kullanımlarını tespit etmek suretiyle Türkçe'nin söz varlığı ve dili kullanma becerisi daha iyi ortaya çıkarılacaktır.

Çalışmanın ana hatlarına değinmeden önce, inceleme metni olan Ahmet Yesevî'nin Fakr-nâme'sinin muhtevası ve bu eser üzerine yapılan çalışmalardan kısaca söz etmek gerekmektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, Yesevî'nin başlıca eseri Divan-ı Hikmet yazmalarının çok sonra (16. yüzyıldan sonra) istinsah edildikleri için Karahanlı Türkçesinin değil Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıttığını ancak Yesevî'nin Karahanlılar Dönemi'nde yaşaması sebebiyle onun hikmetlerini Karahanlı Dönemi edebiyatı içinde değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiştir (Ercilasun, 2009: 333). Ancak Fakr-nâme için böyle bir durum söz konusu değildir. Ahmet Yesevî'nin Fakr-nâmesi Divan-ı Hikmet'in bir ön sözü niteliğindedir. Bu durumu, Fakr-nâmenin Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet nüshaları içinde bulunmaması desteklemektedir. Ön söz niteliğindeki bu kısmın daha sonradan Yesevî'nin takipçileri tarafından eklenmiş olduğu fikri baskındır. Dolayısıyla Çağatay dönemine aittir. Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan bu ön söz, Divan-ı Hikmet'in bazı taş baskı nüshalarının başında Arap harfli olarak yayımlanmıştır (Eraslan, 2016: 11-12)

Fuad Köprülü ise eserde yer alan Fakr-nâme kısmının Hazîni'nin Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr adlı eserinden çıkarıldığını ifade etmiştir. Bu iki eser içerik yönünden benzerlik göstermekle birlikte, tertip açısından farklılıklar arz etmektedir (Eraslan 2016: 11-12).

Ön söz niteliğinde olan Fakr-nâme'nin Taşkent nüshası on dört sayfa kadardır. Ele aldığımız çalışma metninde Taşkent baskısı esas alınmakla birlikte kimi yerlerde Kazan baskısından yararlanılmıştır (Eraslan 2016: 12).

Fakr-nâme, 1977 yılında Kemal Eraslan tarafından transkribe edilmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nin 22. sayısında uzunca bir makale olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada yararlanılan metin ise Eraslan'ın bu makalesinin geniş kitlelere yayılmasını sağlayan Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından yayınlanan *Yesevî'nin Fakr-nâme'si* adlı kitaptır.

Fakr-nâmelerin işlediği konular ise tasavvufun incelikleri, âdâb ve erkânıdır. Bu gibi öğretici metinler vasıtasıyla İslamiyetle karşılaşan Türklerin manevi hayatlarının gelişimine destek olunması amaçlanmıştır. “Dört Kapı Kırk Makam” olarak özetlenen bu gelenek Ebu'l Hasan Harakanî ile başlamış ve Ahmed Yesevi ve Âşık Paşa ile devam etmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Makalat*'ında, Yunus Emre'nin Divan'ında ve daha pek çok mutasavvıfın eserlerinde bu destur kendini belli etmiştir. Dolayısıyla eser içerisinde ya da bizatihi kendisi tek bir eser olan Fakr-nâmeler İslamî Türk edebiyatı metinleri içinde mevcuttur. İncelediğimiz Fakr-nâme ise hususi bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güncel Türkçe Sözlük'te yoksulluk, fakirlik anlamına gelen *fakr* kelimesi tasavvufi manada Allah'a muhtaç olduğunun farkında olmak, dervişlik, sûfilik manasına gelmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in “el-Fakru fahrî” yönündeki hadis-i şerifi de dervişler için bu noktada yol gösterici olmuştur. Kamus-ı Türkî'de ise El-Fakr, yoksulluk manasındadır, gınâ (zenginlik) mukabilidir şeklinde geçmektedir. Sofiyye ıstılahında ise *fakr*, mefhum olan varlıktan kurtulmak, fenafillaha mazhar olmak yerinde kullanılan bir tabirdir (Eraslan 1977: 46). Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen bu eser de dervişliğin kurallarını içermektedir. Şeriat, tarikat,

marifet ve hakikatın on makamı; fakirlik makamının on makamı, on nuru, on yolu, on orunu; fakrın altı adabı, sekiz makamı ve yedi mertebesi ifade edilmiştir.

Çalışmamızın deyim fiiller ekseninde olması sebebiyle deyim ve deyim fiilin kastettiği anlam boyutuna değinmemiz gerekmektedir.

Bir dilin ifade gücünü, estetik zevkini yansıtması açısından büyük bir önem arz eden yapılar mevcuttur. Atasözleri, deyimler ve özdeyişler gibi bu dil birlikleri bir milletin duyuş ve düşünüş dünyasını estetik bir şekilde ifade etme gücüne sahiptir. İnceleme alanımız ise *isim+yardımcı fiil* kuruluşunda olan, iki veya daha fazla unsurdan oluşan birleşik fiil yapılarıdır. Deyim, TDK'nin Güncel Türkçe Sözlük'ünde "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla kalıp öğelerin anlamları ayrı ayrı taşıdıkları anlamdan az ya da çok ayrı bir anlama gönderme yapmaktadır. Bu nedenle yeni bir kavram türetme yolu ile karşılaşılmaktadır.

Ömer Asım Aksoy'un *Atasözü ve Deyimlerimiz* adlı çalışmasında da "deyim bir kavramı anlatmak için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır, destur niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli vasıf budur" diye açıklama yer alır (Aksoy 1988: 142). Aksoy yine bu yazısında deyimlerin sözcüklerinin değiştirilip yerine aynı veya yakın anlama gelen bir sözcük gelemeyeceğini dile getirir. Şekil bakımından üç bölükten oluştuklarını belirtir. Bunlar; ekli sözcük kılığında deyimler, sözcük topluluğu şeklinde deyimler ve cümle hâlinde deyimlerdir. Göz yummak, gönül almak, dirsek çevirmek gibi birleşik mastar halinde bulunan veya bir mastarla sona eren deyimlerin, çekimlerinde bir fiil ile biten cümle kılığına gireceğini dolayısıyla cümle hâlindeki deyim olarak değerlendirileceğini açıklar (Aksoy 1988: 142). Aksoy'un deyimlerle ilgili şu açıklaması da dilin zengin anlatım gücü açısından deyimlerin önemini vurgulamaktadır: "Deyimler de ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçücük söz dağarcığına koca bir âlem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en ince hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları mini mini bir deyim yapı harçları arasında parlar (Aksoy 1988: 146).

Vecihe Hatipoğlu, deyimi "anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan bazı sözcükleri değişmediği hâlde bazı sözcükleri değişip çekimlere giren yapılar" olarak açıklar (Hatipoğlu 1982: 194).

Ekrem Demir'in, *Atabetü'l Hakayık'ta geçen deyimler* adlı makalesinde de Aksoy'un deyim için verdiği tanımdan hareketle şu açıklama yer almaktadır: "Bir kavramı, bir durumu ya etkileyici bir anlatımla ya da kendine has bir yapı içinde belirten ve çoğunda mecaz anlam bulunan kalıplaşmış sözcük grubudur" (Demir 2013: 39).

Celal Demir, deyim söylemek, dile getirmek, açık etmek anlamlarına gelen *de-* fiilinden türeyen bir isim olduğunu ve ilk defa dilbilgisi terimi olarak *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*'nda Osmanlıca *tabir* kelimesinin yerine kullanılmış olduğunu dile getirmiştir (Demir 2008: 428). Kaynakların çoğunda deyimlerin "temel anlamından az ya da çok uzaklaşmış mecazi bir anlam kazanmış söz kalıbı olarak" geçtiğini ifade etmiştir (Demir 2008: 428). Türk dilinde deyim özelliği gösteren üç ana yapının mevcut olduğunu açıklayan Demir, başlıkları alt gruplara ayırmıştır (Demir 2008: 431-442):

Bir fiil ya da fiilimsi üzerinde oluşan deyimler

- a.1. Birleşik fiil yapısında olan deyimler
- a.2. Bir fiilimsi üzerinde oluşan deyimler
- a.3. Cümle yapısında olan deyimler
- a. Fiilsiz oluşan deyimler
- b.1. İsim tamlaması yapısında olan deyimler
- b.2. Sıfat tamlaması yapısında olan deyimler
- b.3. Kurallı birleşik sıfat yapısında olan deyimler
- b.4. Edat grubu yapısında olan deyimler
- b.5. Bağlama grubu yapısında olan deyimler
- b.6. İsnat grubu yapısında olan deyimler
- b.7. Yönelme grubu yapısında olan deyimler
- b.8. Bulunma grubu yapısında olan deyimler
- b.9. Ayrılma grubu yapısında olan deyimler
- b.10. İkileme (tekrar grubu) yapısında olan deyimler
- b. Tek sözcükten oluşan deyimler

Şükrü Elçin ise deyimlerle ilgili olarak şu açıklamada bulunmuştur:

“Deyimler asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki ya da daha çok kelimededen kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler duygu ve düşünceleri, dikkatimizi çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır” (Elçin, 1986: 482).

Leylâ Karahan, bir dilde kavramların genellikle kavramlarla karşılandığını ancak tek kelime ile anlatılamayan veya anlamı pekiştirilerek, nitelenerek, belirtilerek anlatılmak istenen kavramlar için kelime gruplarına başvurulduğunu; bu tarz kavramları karşılama yöntemlerinden birinin de deyimler olduğuna dikkat çeker (Karahan 2001: 157-159).

Zeynep Korkmaz, gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu olarak deyimini açıklamıştır (Korkmaz 2010: 66).

Talat Tekin ise deyimlerin anlamca karşıt iki isimle ya da bir benzetme veya bir mecazla kurulmuş *isim+yardımcı fiil* yapısıyla gerçekleştiğine dikkat çekmiştir (Tekin 1957: 372). Anlamca karşıt iki isimle kurulmuş deyim örneklerinde *az çok, biraz, birkaç* ve *birçok* örneklerini veren Tekin, bu deyimlerin içindeki iki isim unsurunun iki ayrı ögesinin kalıp içinde yeni bir anlam türettiğine işaret eder. Ancak dilin estetik gücünü zorlayan ve sözün anlatım gücünü artıran, dili zenginleştiren kullanımın *ağız açtırmamak, çanına ot tıkmak* kalıp örneklerindeki gibi *isim+yardımcı fiil* unsurlarından ortaya çıktığını belirtir (Tekin 1957: 372). “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine 1-2” makalelerinde Talat Tekin, Köktürk Yazıtlarından derlediği on iki deyimın anlamsal karşılıklarını açıklamış, daha çok mecaz ve benzetme yoluyla kurulan deyimleri ele aldığını belirtmiştir (Tekin 1957/2: 426).

Muna Yüceol Özezen ise deyimleri, biçimleri açısından üç başlıkta değerlendirmiştir (Yüceol 2001: 872):

1. İki ya da daha fazla sözcüğün bir araya geldiği ve herhangi bir öbek türünde (ad tamlaması, sıfat tamlaması, edat öbeği) olanlar.

2. Sonu mastarla bitenler. Bu gruba giren örnekler için deyimli ifadesini kullanır ve çekime girebileceklerini ifade eder: hafife al-, göze bat- gibi.
3. Cümle biçiminde olanlar. Bu tür deyimlerde, sözcükler genellikle tek tek sözlük anlamını karşıladığı gibi yapı içerisinde kastettiği bütün anlamın mecazî olduğuna işaret eder: buyrun cenaze namazına örneğinde olduğu gibi.

Bunun yanı sıra Dilek Erenoğlu'nun "Güvahi'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler" adlı makalesinde deyimleri anlam ve yapılarına göre iki başlıkta incelemiştir. Buna göre deyimler yapı bakımından dört grupta değerlendirilmiştir: mastar hâlinde olanlar, cümle hâlinde bulunanlar (genellikle atasözleri ile karıştırılanlar), fiil kipleriyle kullanılanlar, isim veya fiil çekimine girenler. Erenoğlu ayrıca deyimlerin kalıplaşmış yapılar olduğunu ve bu yapıları oluşturan sözlerin kimi ağız özellikleri dışında değiştirilemeyeceğini belirtmiştir (Erenoğlu 2007: 1152).

Tahir Nejat Gencan, *Dil Bilgisi* adlı kitabında deyimleri şu şekilde açıklamış ve sınıflandırmıştır:

"Konuluş yapılış anlamlarından az çok kayan, sözlük anlamlarını düşündürmeden klişeleşmiş pek çok söz öbeklerimiz vardır. Bunlara deyim adı veriliyor. Bu klişeleşmiş öbekleri (deyimleri) kuran sözcüklerden her birini ayrı ayrı incelemek doğru değildir; tümünü birden değerlendirmek, bir bütün saymak gerekir."(Gencan 1983: 319-320).

1. Ad olan deyimler: üst baş (giysi), ayak teri (ücret)
2. Sıfat görevli olan deyimler: eli uzun, ağır başlı, kulağı delik
3. Belirteç olan deyimler: körü körüne, üç aşağı beş yukarı
4. Eylem görevli deyimler: gönül vermek, dış bilemek, gökte arayıp yerde bulmak, ön ayak olmak
5. Eylem türevlerinin birkaç sözcükle değişik biçimlerde kaynaştığı deyimler
- 5.1. İyelik takalı tümlenenlerle kalıplaşan eylemler: yüzü gülmek, kafası kızmış, sabrım tükenince, kanımız kaynar
- 5.2. İyelik takısı aldıktan sonra tümleşen sözcüklerle kalıplaşan eylemler: tadını kaçırmak, hoşuna gitmek, çığırında çıkmak
- 5.3. Kendi tümleleriyle kalıplaşan eylemler: dile düşmek, yaka silkemek
6. Durum takısı almış olumsuz eylem türevleri ile öbekleşmiş deyimler: anlamazlıktan gelmek, işitmemişliğe vurmak.

Ayrıca Gencan, bu yapıların değiştirilemeyen kalıplaşmış söz öbekleri olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Ahmet Turan Sinan, Gencan'ın fikrini doğru bulmaz. "Deyim Kavramı Üzerine Notlar:1" adlı makalesinde de bu düşüncelerini belirtir (Sinan 2008: 93). Hatta bu karşıt görüşünü doktora tezi olan "Türkiye Türkçesinde Deyimler Üzerine Bir Dil İncelemesi" ile de kapsamlı bir biçimde açıklamıştır. Sinan ayrıca deyimli oluşturan sözlerin yerinin değişip değişemeyeceği ile ilgili görüşünü "Deyimlerin Yapısı Değişir Mi?" adlı makalesiyle de cevaplamıştır:

"Kısa yapılar olan deyimler, insanın en az kelime ile anlamı iletme eğiliminin işaretleridir aynı zamanda. Dilin yaratıcılık özelliği sonucunda yan yana gelen ve deyimli oluşturan göstergeler bir bütün olarak anlamlandırılırlar. Kelimeler birbiriyle ekli ya da eksize kalıplaşırlar. Ortaya deyimlere mahsus söz dizimsel bir yapı çıkar. Bu kalıplaşma yüzünden çoklukla deyimli oluşturan unsurlar değiştirilemez. Ancak dilin doğası gereği kimi deyimlerde başta ve ortada kelime değişmelerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Deyimler kalıplaşmış

yapılar ise de kimilerinde kelime başında, ortasında veya sonunda bir takım kelimelerin kendisine yakın anlamda bir başka kelime ile yer değiştirdiği görülür. Masterla biten deyimlerde fiil unsuru dışındaki kelimelerin değişebildiği görülmektedir.” (Sinan 2009: 1996).

Değişen ve gelişen toplum yapısı ile birlikte kalıp ifadelerde bile değişimin kaçınılmaz olduğuna vurgu yapmıştır. Değişen kısımların bir kısmında ayıp ifadeler yerine onlardan daha hafif anlam taşıyan kelimelerin getirilmesi etkili olmuşken bir kısmında da deyim kullanıcısının sosyal düzeyi ve eğitim durumu belli başlı sebep olarak gösterilmiştir (Sinan 2009: 2008). Kalıplaşmış söz kalıplarındaki değişimin, şekil ve zaman eklerinde ayrıca kelime başında, ortasında ve sonunda bir takım kelimelerin kendisine benzer veya yakın anlamda bir başka kelime ile yer değiştirmesi şeklinde görüldüğünü açıklamıştır (Sinan 2009: 2000).

Talat Dinar da “Türkçede Bir Deyimleşme Örneği: Gibime Gelmek” adlı makalesinde *gibime gelmek* deyiminin deyimleşme sürecini açıklarken deyimlerin canlı bir varlık olarak geçmişten günümüze kadar değişiklik gösterebileceğini dile getirmiş ve bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalara da atıfta bulunmuştur (Dinar 2016: 146).

Bayram Çetinkaya ise deyimlerdeki değişimle ilgili olarak dört başlık belirtmiştir (Çetinkaya 2011: 291) bunlar: a. Biçimbirimlerde değişim, b. Yer değiştirme, c. Eksiltme, d. Ekleme.

Deyim fiiller ise iki veya daha fazla unsurdan meydana gelen ve bu unsurlar arasında anlam birliği olup daha yeni bir anlam kazanmış olan birleşik fiillerdir. Bu bakımdan yeni bir anlam türetme yoludur ve dilimizin ifade kabiliyetini göstermektedir. Ögeler arasında anlamsal bir bağ kurulmakta ve anlamca kaynaşmış bir yapı oluşmaktadır. Ömer Asım Aksoy'un deyimlerin üçüncü bölümünde yer alan yapılarıdır: “cümle hâlinde olan deyimler” (Aksoy 1988: 144). Deyim fiiller anlatıma kattıkları güç ve kıvraklıktan dolayı hemen hemen bütün Türk dillerinde sıklıkla başvurulan bir ifade yolu olmuştur (Ertane Baydar 2009: 1).

Zeynep Korkmaz, birleşik fiilleri iki ana başlıkta ele almış ve deyim-fiilleri deyimleşmiş birleşik fiil olarak değerlendirmiştir. (Korkmaz 2003: 791-810):

“I. Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller

1. Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller
  2. Bir yanı sıfat fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller (karışık fiiller)
- II. Anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller”

Ayrıca *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde de birleşik fiiller içerisinde deyimleşmiş birleşik fiilleri şu şekilde açıklayıp örneklendirmiştir:

“Ad soylu bir kelimeyle etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü... Birleşik fiillerin kalıplaşma yoluyla anlam değiştirerek deyimleşmiş olan türleri de vardır: *bel bağla-*, *dizini döv-*, *yerin dibine bat-*, *can çekiş-*” (Korkmaz 2010: 46)

Cengiz Alyılmaz ise deyim fiiller ile ilgili şu açıklamada bulunur (Alyılmaz 2003: 149):

“Türkçe'nin hem yapısı hem sosyokültürel boyutu hakkında önemli bilgiler veren deyim fiilleri *tıpkı dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar), yeminler (andlar), övgüler ve sövgüler gibi kalıplaşmış dil ögeleridir. Geçmişten günümüze kadar çok az değişikliğe uğramış olan bu*

kalıplaşmış dil öğeleriyle (deyim fiillerle) Türkçenin hem yazılı hem sözlü kaynaklarında iki şekilde karşılanmaktadır.” Dolayısıyla deyim fiilleri söz dizimsel açıdan iki başlıkta ele almıştır:

- a. *Zarf+Fiilden oluşan deyim fiiller*
- b. *Nesne+Fiilden oluşan deyim fiiller*

Sevinç Yakut’un “Garip-nâme’de Deyimler” adlı yazısında deyimler iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışma konumuzla ilgili olması sebebiyle söz dizimsel açıdan incelenen başlıkları belirtmemiz gerekir (Yakut 2015/1: 1925-1932):

1. *İsim ve Fiil*
2. *İsim+İyelik Eki ve Fiil*
3. *İsim+Belirtme Eki ve Fiil*
4. *İsim+İyelik Eki+Belirtme Eki ve Fiil*
5. *İsim+Yönelme Hâli Eki ve Fiil*
6. *İsim+İyelik Eki+Yönelme Hâli Eki ve Fiil*
7. *İsim+Ayrılma Eki ve Fiil*
8. *İsim+Vasıta Hâli Eki ve Fiil*
9. *İsim+İsim ve Fiil (İkilemeler)*

Neticede Çağatay Türkçesi dönemi içerisinde tasavvufi Türk edebiyatı örneklerinden olan Fakr-nâme’deki deyim fiiller tespit edilmiş ve çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu yolla Çağatay Türkçesinde deyim fiil kullanımında daha çok hangi yardımcı fiilden yararlandığı; bu yapıların kaç unsurdan oluştuğu, deyim fiillerin dili ve günümüzdeki kullanımının nasıl bir seyir gösterdiği ortaya konulmuştur. Yapılan incelemeler ile Türk dilinin Çağatay Türkçesi kolunda deyim fiil kullanımının nasıl olduğu gözler önüne serilerek Türkçenin söz varlığı ve söz dizimi çalışmalarına az da olsa katkı sağlanması hedeflenmiştir.

A. YARDIMCI FİİLE GÖRE FAKR-NÂME’DE GEÇEN DEYİM FİİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerinden olan deyim fiillerin hangi yardımcı fiil unsurlarıyla kurulduğu incelenmiş ve alt başlıklar altında bu bölümde sınıflandırılmıştır.

Örnek cümlelerin numaralandırılmasında, Ahmet Yesevî Üniversitesinin Mütavelli Heyet Başkanlığınca hazırlanan Yesevî’nin *Fakr-nâme*’sinin transkribe edilmiş kısmından yararlanılmıştır. İlk numara, sayfa sayısını; ikinci numara ise satır sayısını göstermektedir.

A.1. Bol- fiili ile kurulan deyim fiiller

peydā bol- “ortaya çıkmak”

Meşāyihlar peydā bolğay 1/4 “Şeyhler ortaya çıkar; kendini şeyh zanneden kimi insanların ortaya çıkar.”

Vaki ‘peydā bolsa 2/16-17 “Bir hal meydana gelse.”

Fesādlar peydā bolur 10/8 “Fesad işler ortaya çıkar.”

ƙara yüzlüg bol- “ayıpları yüzüne vurulmak”

Kıyâmet küni ƙara yüzlüg bolup 3/15 “Kıyamet günü günahları yüzüne vurulup”

zabıt bol- “(bir şeye) söz geçirmek”

Zabıt; zapt, tutanak anlamına gelir. Eserde söz geçirmek, zabt etmek anlamında geçmiştir.

Öz nefsimge zabıt boldım 3/27 “Kendi nefsimi zabtettim, nefsimi söz geçirdim.”

hâķ-râh bol- “toprak olmak; alçakgönüllü davranmak”

Evvel haķ-râh bolmaķ turur 5/30 “toprak olmak; ölmeden önce nefsini öldürmek.”

köngli savuk bol- “Gönlü soğumak; bir şeye karşı meyilli olmamak, uzak durmak”

Barça işlerdin köngli savuk bolsa 9/6 “Bütün işlerden gönlü soğuk olsa; bütün işleri bir kenara bırakıp ilgilenmese (gerek).”

közi iki dünyâdın dühte bol- “gözü iki dünyaya kapalı olmak; hem dünya hem ahiret menfaatlerinden sıyrılmak”

Közi iki dünyâdın dühte bolsa 9/7 “Gözü iki dünyaya kapalı olsa, dünyevi ve uhrevi emeller beslemese (gerek).”

efrühte bol- “(bir durum) açığa çıkmak”

Sırrı efrühte bolsa 9/8 “Sırrı aydınlanmış olsa, sırrı açığa çıksa.”

iki cihanda sultan bol- “iki dünyada da mutlu olmak”

İki cihanda sultan boldı 9/22 “İki cihanda da gerçek saadeti yakaladı.”

vücutı altun bol- “vücudu sıhhat bulmak”

Vücutı altun boldı 9/24 “Vücudu sıhhat buldu, mutluluğu yakaladı.”

pest-likây bol- “alçakgönüllü olmak”

Sufi pest-likây bolsa, Hak Ta ‘âlanı tapkay 8/18 “Sufi alçakgönüllü olursa Hakkı bulur.”

açıg bol- “arası açık olmak; birbirleriyle dargın olmak”

Kişi birle açıg bolmamak 10/4-5 “kişi ile arası açık olmamak, dargın olmamak”

- *murdâr et yemiş dek bolğay* 2/7 “Ölü eti yemiş gibi olur.”
- *Huda-yi Ta ‘alâning şevkıda su dek bolup* 8/28 “Hüdayı Taalanın şevkinde su gibi olup; nefsinin yok edip alçakgönüllü olup”
- *Eyyüp dek bolmış turur* 6/32 “Eyyüp gibi olmuştur.”

örneklerinde ise benzetme edatı olan *teg>teğ>dek* edatından yararlanılarak benzetme yapılmıştır. Aksoy, bu tür yapıların deyim sayılamayacağını benzetme olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Aksoy 1988: 145-146).

A.2. Al- fiili ile kurulan deyim fiiller

sebak al- “haber almak”

Alardın sebak algay 1/5 “Onlardan ders alır.”

baskara al- “idare etmek, yönetmek”

Mürîdlerini baskara'lmağaylar < baskara almagaylar 1/6 “Mürîdlerini idare edemezler; yönetip, çekip çeviremezler.”

niyâz al- “yardım almak”

Niyazın kelime anlamı; yalvarma-yakarma, dua, istek-arzudur. Eserde ise yardım almak anlamında yer alır.

Mürîdleridin niyâz algaylar 2/4 “Mürîdlerinden yardım alırlar.”

Şeyh oldur ki niyâz alsa 2/6 “Şeyh odur ki yardım alsa.”

A.3. Ber- fiili ile kurulan deyim fiiller

nevr ü niyâz ber- “bağışta ve yardımda bulunmak”

Mürîdleri nevr ü niyâz bermese 2/4 “Mürîdleri bağış ve yardımda bulunmasa.”

müstahaklara ber- “karşılığını vermek, hak ettiklerine vermek”

Müstahaklara bergeyler 2/6 “Hak etmiş olanlara verirler.”

kol ber- “(Birine) el vermek”

Pirge kol bergil 2/13-15, 5/17 “Pire el ver, pirin yolundan git, pirine mürit ol.”

azar ber- “(Birini) azarlamak, karşıdakini rencide etmek.”

Kişini azar bermegey 5/32 “Kimseyi incitme, kırma.”

nefsni ârûsını ber- “nefsin isteklerine uymak”

Nefsini ârûsını bermegey 8/1-2 “Nefsine istediğini vermesin, karşı dursun.”

köngül ber- “(bir şeye) gönül vermek; bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, meyletmek”

Köngülünî Haknı rızasına berse kerek 8/29 “Gönlünü Hak rızasına vermesi gerek; Hakkın razı olduğu işlerle gönlünü doldurması gerek.”

Ferzendiga ve mâliga köngül bermese kerek 8/29 “Çocuklarına ve malına gönül vermemesi gerek.”

cânını ber- “canını vermek; kendini feda etmek; ölmek.”

Cânını bermegey 9/4 “Canını vermesin.”

A.4. Kıl- fiili ile kurulan deyim fiiller

peydâ kıl- “ortaya çıkmak”

Marifetde cezbe-i Hâk peydâ kıldurğay 2/18 “Marifette ilahi cezbe ortaya çıkarsın, meydana getirsin.”

perhîz kıl-: “(bir şeyden) uzak durmak”

Bâtil işlerdin ve bid‘at işlerdin perhîz kılgay 2/25-26 “Kötü ve fesat işlerden uzak durur.”

pey-revlik kıl-: “(bir şeyin) izinden gitmek”

Sözleriğa pey-revlik kılıp 3/10 “sözlerinin izinden gidip, sözlerine uyup”

sebîl-râh kııl- “(bir şeyi) Allah yolunda harcamak, malını mülkünü Allah yolunda sarf etmek”

Lokmasını sebîl-râh kıılmak 5/32 “Allah yolunda lokmasını harcamak”

A.5. Sal- fiili ile kurulan deyim fiiller

köz sal- “(bir şeye) bakmak”

Nâ-mahremlerğa köz salğaylar 1/9 “Na-mahremlere bakarlar.”

yolğa sal- “bir amaç uğruna harekete geçirmek”

Tarikat 'ilmi birlen yolğa sal- 2/17 “tarikat ilmi ile yola salsın; tarikat yolculuğuna, seyr ü sülûka çıkarsın.”

Hızır Babam meni saldı yolğa 4/15 “Hızır (A.S.) beni doğru yoldan gitmem için teşvik etti, doğru yola yönlendirdi.”

kol sal- “el uzatmak”

Burun lokmage kol salmaslık 5/31 “Bir parça lokmaya el uzatmamak.”

özini sal- “kendini bırakmak, kendini bir şeye adanmak”

Özini teslimğa cân u dil birle sal- 8/5 “kendini can ve gönülden teslim salmak, kendini koşulsuz adanmak.”

A.6. Tut- fiili ile kurulan deyim fiiller

ümîd tut- “(bir şeyden) ümitli olmak”

Allah u Teâlâning rahmetidin ümîd tut- 1/10 “Allah’ın rahmetinden ümitli olmak.”

rûze tut- “oruç tutmak, oruç ibadetini yerine getirmek”

Üçünçi rûze tutmak turur 5/12 “Üçüncü oruç tutmaktır.”

ber-pây tut- “ayakta tutmak, (O şeyin) sürekliliğini sağlamak”

Şerî'at ve tarikatnı ber-pây tutmak turur 5/27 “Şeriat ve tarikatı ayakta tutmaktır, sürekli yaşamasını sağlamaktır.”

A.7. Kör- / Körün- / Körset- fiilleri ile kurulan deyim fiiller

hor kör- “küçük görmek, bir kimseye değersiz gözle bakmak”

Meşâyih işlerini hor körgeyler 2/2 “Şeyhlerin işine değersiz gözle bakarlar.”

yol körset- “kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek”

Hakîkat sarıdın müridge yol körsetkey 2/17-18 “Hakikat yönünden müride yol göstereyin; müridin tarikat yolculuğunda yardımcı olsun.”

hakîr kör- “küçük görmek”

Fakîrni hakîr körse 5/2 “Fakiri küçük görse.”

özige kör- “kendine revâ görmek”

Mihnet ü renc ü belânı özige körse kerek 7/28 “Zahmet, sıkıntı ve belayı kendine reva görse gerek.”

közige görünme- “kendi derdi dolayısıyla hiçbir şeye değer verememek”

Barça behiştning ni ‘metleri közige görünmes 8/27 “Bütün cennetlerin nimetleri gözüne görünmez.”

A.8. Koy- fiili ile kurulan deyim fiiller

kadem koymak “ayak basmak; bir yere varmak; bir yere bağlanmak”

Süfi yolğa rāstlık birle kadem koyğay 8/15 “Sufi yola doğruluk ile ayak koyar; sufi doğru yola yönelir.”

başığa koymak “(bir şeyi) memnunlukla karşılamak, saygıyla karşılamak”

Fakr, bir tac-ı devlet turur, her kim başığa koydı 9/22 “Devlet tacı olan fakirliği kim başa koydu; saygıyla kabul etti.”

A.9. Yür- / Yürge- fiilleri ile kurulan deyim fiiller

ëşikide yürge- “eşiğinde yürümek; işini yaptırmak için bir yere çok gidip gelmek”

Bu deyim, günümüz Türkçesinde *eşiğini aşındırmak* deyiminde yaşamaktadır.

Yene hārlık zārlık birle müridlerinin ëşikide yürgeyler 2/3 “Yine değersiz bir şekilde ve inleyerek müritlerinin eşiğinde dolaşırlar.”

hizmetde yür- “hizmet etmek”

Kırk yıl tā pirning hizmetide yürmeğünçe 2/22-23 “Uzun süreler pirine hizmet etmedikçe”

yolğa yür- “yola girmek; bir amaç uğruna bir şeye yönelmek”

Şeri‘at emri birle yolğa yürgey 2/25 “Şeriat emri ile yola girer.”

A.10. Kel- / Keltür- fiilleri ile kurulan deyim fiiller

hūşumğa / hūşlarığa kël- “aklı başına gelmek, kendine gelmek”

Hūşlarığa keldiler 6/7 “Akılları başlarına geldi, kendilerine gelmek.”

Hūşumğa keldi 6/22 “Aklım başıma geldi.”

başığa kël- “kötü bir durumla baş başa kalmak; (Bela ve üzüntü) başına gelmek; sıkıcı ve üzüntü verici bir durumla karşılaşmak”

Belā ve miħnet başığa këlse 8/5 “Başına bela ve zahmet gelse; sıkıntıyla karşılaşa.”

becāy keltür- “yerine getirmek; istenileni, gerekeni yapmak”

Emrlerini becāy keltürse 3/13 “Emirlerini yerine getirse.”

Resül-i Ekrem sünentlerini becāy keltürmak turur 5/15 “Peygamberimizin sünnetlerini yerine getirmektir.”

Tokuzınçı emr-i ma ‘rufnı becay keltürmak turur 5/15 “Dokuzuncu, emri marufu yerine getirmektir.”

Beşinci vird-i evkatnı becay keltürmak turur 5/19 “Beşinci vird-i evkatı yerine getirmektir.”

îmān keltür- “iman getirmek”

Evvel îmân keltürmek Hak Ta 'âlâning birlikige ve barlıkıga ve sıfatıga ve zatıga 5/10 “Evvel Hak Talaning birliğine, varlığına, sıfatlarına ve zatına iman getirmektir.”

A.11. Tüş- fiili ile kurulan deyim fiiller

yêrge tüş- “güçsüz kalmak”

'Aqlım şaştı yêrge tüştüm 3/22 “Güçsüz ve dermansız kaldım.”

şübhege tüş- “şüpheyeye düşmek, şüphelenmek”

Şüfi helal yemaqdın tevbe kılsa kerek tâ şübhege tüşmegey 7/32 “Sufi helal bile olsa fazla yemekten kaçınmalıdır, tâ (ki) şüpheyeye düşmesin.”

köngüle / könglige tüş- “gönle düşmek; gönlünü bir şeye kaptırmak”

Fakr bir ot turur, her kimning könglige tüşti 9/24 “Fakir olmak bir ateştir, bu ateş kimin gönlüne düştü (ise).”

âftâb-ı hakîkat tüş- “hakikat güneşi düşmek; hakikî mutluluğa ulaşmak”

Âftâb-ı hakîkat anga tüşkey 10/2 “Hakikat güneşi ona vurur; gerçek saadeti yaşar.”

A.12. Kêt- fiili ile kurulan deyim fiiller

ömür kêt- “ömür tamam olmak”

Ömrüm ketti 3/21 “Ömrüm bitti, sonuna erdi.”

akıl kêt- “akıl gitmek; mecnun olmak; delirmek”

Aqlım ketti 4/4 “Aklımı kaybettim, mecnun oldum.”

'akl u hüşumdın kêt- “aklı başından gitmek; hayret duyarak kendini kaybetmek”

Ol ne şüret erdi ki kördüm, 'akl u hüşumdın kettim 6/7-8 “O ne suret idi ki gördüm, aklım (başımdan) gitti.”

A.13. Tart- fiili ile kurulan deyim fiiller

h'ârlık tart- “küçük görülmek”

Tofrağ-sıfat h'ârlık tarttım 4/5 “Toprak gibi hakir görüldüm, önemsenmedim, değersiz oldum.”

riyâzet tart- “riyazet çekmek, nefsin isteklerini kırmak”

Riyâzet tartkıl 6/10 “Riyazet çek.”

A.14. Sat- fiili ile kurulan deyim fiiller

birge sat- “hiçe satmak; değerinin altında bir karşılığa vermek”

Ming altunlık kıymetini birge sattım 4/7 “Bin altın değerini bir uğruna hiçe sattım, değerini azalttım.”

zerre-i ta 'âmga sat-: “bir zerre yiyeceğe satmak; değerinin çok altında vermek”

Ellig yıllık tâ'atını zerre-i ta 'âmga satğay 8/13 “Elli yıllık yiyeceğini bir zerre yiyeceğe satar.”

A.15. Kayt-fiili ile kurulan deyim fiil

yazuklardın kayt- “günahlardan dönmek, günahı işlemeyi bırakmak”

İkinci yazuklardan kaytmaq turur 7/7 “İkinci, günahlardan dönmektir.”

A.16. Bar- fiili ile kurulan deyim fiil

dünyādn bar- “dünyadan göçmek, ölmek”

Tevbe kılmaq dünyādn barsa 2/28 “Tevbe etmeden dünyadan göçüp gitse, vefat etse.”

A.17. Çık- fiili ile kurulan deyim fiil

emirdin çık- “emri yerine getirmemek”

Şeriat emridin çıksa mürted turur 2/27 “Şeriatin dediklerini yerine getirmese dinden çıkmış olur.”

A.18. Ayr- fiili ile kurulan deyim fiil

cānını ayırma- “(bir şeyden) kendini uzak tutamamak”

Cānını küfr ü delāletdin ayırmaqay 1/7-8 “Canını küfr ve delaletten ayırmamak”

A.19. Köydür- fiili ile kurulan deyim fiil

nefsini köydür- “nefsini öldürmek; nefsinin isteklerini yapmamak”

Sufi nefsini köydürüp fena kılrsa kerek 8/16 “Sûfinin nefsini yakması gerek; nefsinin öldürüp, nefsinin dediklerini yapmasa gerek.”

A.20. Ak- fiili ile kurulan deyim fiil

erip ak- “eriyip akmak; bir şey uğruna yok olmak”

Huda-yi Taalaning şevkida erip aksa kerek 8/28 “Hüdayı Taalanın şevkinde eriyip akmak gerek; nefsinin hiçe sayıp yok olmak gerek.”

A.21. Sun- fiili ile kurulan deyim fiil

boyun sun- “itaat etmek”

Hak emrine boyun sunup 2/24-25 “Hakk’ın emrine itaat edip.”

Hak’ka boyun sunup keldim 4/11 “Hakk’a boyun verip geldim.”

A.22. Sındur- fiili ile kurulan deyim fiil

nefsni sındurmak “nefsini öldürmek”

Nefsni mücāhede yayı birlen sındurup 3/11 “Nefsini mücahede yaparak kırıp, nefsinin mücahede yaparak yok edip.”

A.23. İn- fiili ile kurulan deyim fiil

kökdin yerge in- “Gökten yere inmek; görünür hâle gelmek”

Fakırlık şüreti kökde erdi, kökdin yerge indi 6/12 “Fakirlik sureti gökte idi, gökten yere indi; görünür oldu.”

A.24. Sakla- fiili ile kurulan deyim fiil

sırrın sakla- “sırrını saklamak; sırrını tutmak”

Her kimdin sırrın saklamak 5/33 “Herkesten sırrını saklamak, gizli bilgileri başkalarıyla paylaşmamak.”

A.25. Yan- fiili ile kurulan deyim fiil

yaman yollardın yan- “kötü yoldan dönmek; yanlış bir hareketi yapacakken ondan yüz çevirmek.”

Yedinçi yaman yollardın yanmak turur 7/10 “Yedincisi, kötü yollardan dönmektir; kötü hal ve hareketlerden vazgeçmektir.”

A.26. Dê- fiili ile kurulan deyim fiil

âh vâh dê- “pişman olmak”

Sûfîğa belâ kelse, âh vâh dêmes 7/35 “Sûfiye sıkıntı gelirse hayıflanmaz, pişman olmaz.”

A.27. Ye- fiili ile kurulan deyim fiil

meyvesidin ye- “meyvesini yemek; bir şeyin imkânlarından yararlanmak”

Fakr Hâk Ta ‘âlânîng bâg-i vaslıdın dırahtı turur... Her kim meyvesidin yedi, hayât-i cavidâne taptı 9/35 “Fakr Hak Taâlâ'nın vuslat bağından bir ağaçtır... Kim meyvesinden yedi ise ebedî hayat buldu.”

A.28. Uç- fiili ile kurulan deyim fiil

kökke uç- “göğe uçmak; ölmek”

Kökke uçtum 3/21 “Göğe uçtum, ömrüm bitti.”

A.29. Taş- fiili kurulan deyim fiil

bağır taş- “coşmak, galeyana gelmek”

Bağrım taşı 3/22 “Bağrım taşı, coştum.”

A.30. Kat- fiili ile kurulan deyim fiil

tünler kat- “geceyi gündüze katmak; geceler geçirmek”

Hû hû tøyü başım birlen tünler kattım 4/6 “Hû hû deyip gözyaşımla geceleri (birbirine) kattım.”

A.31. Kaç- fiili ile kurulan deyim fiil

yazukdın kaç- “günahtan kaçmak; uzak durmak”

Yazuklardan kaçtım 4/12 “Günahlardan uzak durdum.”

A.32. Sığ- fiili ile kurulan deyim fiil

yêr ve kökke sığma- “yere göğe sığmamak; târif edilmesi mümkün olmamak”

Anıng şerhi yêr ve kökke sığmas 6/6 “Onun tarifi yere göğe sığmaz; ne kadar tarif edilse de eksik kalır.”

A.33. Aç- fiili ile kurulan deyim fiil

êşik açmak “marifet kapısını açmak; marifet makamını aşmak”

Ma ‘rifetning êşikini açtım dōstlar 4/20 “Marifet eşliğini açtım dostlar.”

A.34. Öltür- fiili ile kurulan deyim fiil

nefsni öltürmek “nefsini öldürmek; nefesine aykırı hareket etmek”

Nefsni öltürmek 10/5 “Nefsinin dediklerini yapmamak(tır).”

B. TAŞIDIKLARI UNSURLARA GÖRE FAKR-NÂME’DE GEÇEN DEYİM FİİLLER

B.1. Tek Unsurlu Deyim Fiiller

Yardımcı fiille birlikte yer alan isim unsurundan oluşan birleşik fiil yapısı, tek unsur olarak çalışmamızda ele alınmıştır. Buna göre isim ögesi tek bir kelime olabilmekle birlikte sözcük grubu olarak da görülebilmektedir. Yardımcı fiilin yanındaki isim unsurunun örnekleri sınıflandırılarak ne gibi yapılardan oluştuğu gözlenmiştir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere, deyim fiillerin büyük bir çoğunluğunda isim unsurunun nesne olduğu, bunların da yoğunluklu olarak belirtisiz nesne özelliği gösterdiği tespit edilmiştir. Bu oranı *yer tamlayıcısı+ yardımcı fiil* kuruluşundaki yapılar takip etmiştir. Bu yapılarda, isim unsurunun aldığı eke göre yapılan tasnifte fazladan aza doğru sırasıyla yönelme, ayrılma ve bulunma ekli kullanımların mevcut olduğu görülmüştür. Tek unsur grubunda *zarf fiil+yardımcı fiilden* ve *özne+yardımcı fiilden* oluşan birleşik fiil grubuyla da karşılaşılacakla birlikte sayısı çok azdır. *Özne+yardımcı fiil* yapısı ise dört, *zarf+yardımcı fiil* yapısı ise tek bir yerde örneklenmiştir.

B.1.1. Nesne+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Tek Unsurlu Deyim Fiiller

B.1.1.1. Belirtisiz Nesne+Yardımcı Fiil

- peydā bol-* 1/4, 2/16-17, 10/8 “ortaya çıkmak”
zabıt bol- 3/27 “(bir şeye, birine) söz geçirmek”
kara yüzlüg bol- 3/15 “yüzüne ayıp vurulmak”
hak-rāh bol- 5/30 “toprak olmak, alçakgönüllü olmak”
pest-likāy bol- 8/18 “alçakgönüllü olmak”
açıg bol- 10/4-5 “arası açık olmak”
efrūhte bol- 9/8 “(bir durum) açığa çıkmak”
sebak al- 1/5 “haber almak”
niyāz al- 2/4, 2/6 “yardım almak”
baskara al- 1/6 “idare etmek”
nezr ü niyaz ber- 2/4 “yardımda bulunmak, yardımına koşmak”
kol ber- 2/13-15 “el vermek”
azar ber- 5/32 “karşıdakini rencide etmek”
köngül ber- 8/29 “gönül vermek”
peydā kııl- 2/18 “ortaya çıkmak”
perhîz kııl- 2/25-26 “(bir şeyden) uzak durmak”
pey-revlik kııl- 3/10 “(bir şeyin) izinden gitmek”
sebil-rāh kııl- 5/32 “Allah yolunda harcamak”
köz sal- 1/9 “(bir şeye) bakmak”
kol salma- 5/31 “el uzatmamak”
ümîd tut- 1/10 “ümide kapılmak”
rûze tut- 5/12 “oruç tutmak”
hor kör- 2/2 “küçük görmek”
yol körset- 2/17-18 “yol göstermek, rehberlik etmek”
hakîr kör- 5/2 “küçük görmek”

kađem koy- 8/15 “bir yere bağlanmak”
tünler kat- 4/6 “günlerini katmak”
āh vāh dē- 7/35 “pişman olmak”
boyun sun- 4/11, 2/24-25 “itaat etmek”
īmān keltür- 5/10 “iman getirmek”
riyāzet tart- 6/10 “riyazet çekmek”
h'ārlık tart- 4/5 “küçük görülmek”
ēşik aç- 4/20 “kapı açmak”
becāy keltür- 3/13, 5/15, 5/19 “yerine getirmek” ve *berpāy tut-* 5/27 “ayakta tutmak; sürekliliğini devam ettirmek” örnekleri de yapı itibarıyla bu grupta değerlendirilmiştir. Ancak anlam karşılığı dikkate alınırsa *yer tamlayıcısı+yardımcı fiil* özelliği gösterdiği görülür.

B.1.1.2. Belirtili Nesne+ Yardımcı Fiil

nefsni arzusını ber- 8/1-2
özini sal- 8/5 “kendini bırakmak, kendini bir şeye adanmak”
cānını ber- 9/4 “canını vermek”
cānını ayırma- 1/7-8 “(o şeyden) kendini uzak tutmamak”
nefsini köydür- 8/16 “nefsini yakmak, nefsinden vazgeçmek”
sırrın sakla- 5/33 “sır saklamak”
nefsni öltür- 10/5 “nefsini öldürmek”
nefsni sındur- 3/11 “nefsini yenmek”

B.1.2. Yer Tamlayıcısı+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Olan Tek Unsurlu Deyim Fiiller

B.1.2.1. Yönelme Hâli Eki Almış Yer Tamlayıcısı+ Yardımcı Fiil

müstahaklarğa ber- 2/6 “müstahakını vermek, yaptığı bir şeyin karşılığını bulmak”
yolğa sal- 2/17 “bir amaç uğruna harekete geçirmek”
özige kör- 7/28 “kendine reva görmek”
közige körünme- 8/27 “gözüne görünmemek”
başığa koy- 9/22 “bir şeyi memnunlukla karşılamak”
başığa kél- 8/5 “başına gelmek”
yolğa yür- 2/25 “yola girmek, bir amaç uğruna harekete geçmek”
hüşumğa/hüşlarığa kél- 6/7, 6/22 “aklı başına gelmek”
yerge tüş- 3/22 “yere düşmek, güçsüz kalmak”
şüphenge tüş- 7/32 “şüpheye düşmek”
köngüle tüş- 9/24 “gönle düşmek”
kökke uç- 3/21 “ölmek”
yer ve kökke sığma- 6/6 “tarif edilmesi mümkün olmamak”
birge sat- 4/7 “hiç satmak”
zerre-i ta'āmğa sat- 8/13 “bir zerreye satmak”

B.1.2.2. Bulunma Hâli Eki Almış Yer Tamlayıcısı+ Yardımcı Fiil

ēşikide yürge- 2/3 “eşiğinde yürümek, hizmet etmek”
hizmetde yür- 2/22-23 “hizmet etmek”

B.1.2.3. Ayrılma Hâli Eki Almış Yer Tamlayıcısı+ Yardımcı Fiil

yazuklardan kayt- 7/7 “günahtan dönmek”

dünyādan bar- 2/28 “dünyadan göçmek, ölmek”
yazukdın kaç- 4/12 “günahı bırakmak”
akl u hūşumdın kêt- 6/ 7-8 “aklı başından gitmek”
yaman yollardın yan- 7/10 “kötü yoldan dönmek, kötü bir şey yapmaktan vazgeçmek”
emirdin çık- 2/27 “emri yerine getirmemek”
meyvesidin ye- 9/35 “imkânlarından yararlanmak”

B.1.3. Zarf-Fiil+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Tek Unsur Olan Deyim Fiil

erip ak- 8/28 “bir şey uğruna yok olup gitmek”

B.1.4. Özne+Yardımcı Fiil Kuruluşunda Tek Unsur Olan Deyim Fiiller

ömür kêt- 3/21 “ömür bitmek”
akıl kêt- 4/4 “mecnun olmak”
bağır taş- 3/22 “coşmak, galeyana gelmek”
āftāb-ı hakikat tüş- 10/2 “hakikat güneşi düşmek, hakiki mutluluğa ulaşmak”

B.2. Çift Unsurlu Deyim Fiiller

İsim veya isim unsuru ile yardımcı fiil kuruluşundan oluşan yapı, anlamca kaynaşmış birleşik fiildir ve bu durum, söz dizimsel açıdan tek unsur olarak değerlendirilmiştir. Çift unsurlu yapılarda ise birleşik fiil grubunun anlamını ve işlevini bir kademe daha açıklayan bir isim unsuru daha yer alır.

B.2.1. Özne + Birleşik Fiil < Belirtisiz Nesne + Yardımcı Fiil

köngli // savuk bol- 9/6 “gönlü soğumak”
vücutü// altun bol- 9/24 “vücudu sıhhat bulmak”

B.2.2. Yer Tamlayıcısı + Birleşik Fiil < Belirtisiz Nesne + Yardımcı Fiil

iki cihanda // sultan bol- 9/22 “iki cihanda mutlu olmak”
köküdin // yerge in- 6/12 “görünür olmak”

B.3. Üç Unsurlu Deyim Fiiller

Birleşik fiili tamamlayan özne, nesne, zarf veya yer tamlayıcısı gibi söz gruplarından herhangi ikisini daha alan yapılardır. Bu eserde sadece bir örneğine rastlanmıştır.

B.3.1. Özne + Yer Tamlayıcısı + Birleşik Fiil < Belirtisiz Nesne + Yardımcı Fiil

közi // iki dünyādın // dūhte bolmak 9/7 “gözünü iki dünyaya kapatmak, iki dünya nimetini göz ardı etmek”

Taşıdıkları unsurlara göre deyim fiiller incelendiğinde tek unsurdan oluşan deyim fiillerin sıklıkla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır (72 örnek). Bu durumu ise çift unsurlu deyim fiil yapılarının takip ettiği gözlenmiştir (4 örnek). Metinde sadece bir örnekte üç unsurdan oluşan deyim fiile rastlanmıştır.

C. İSİM UNSURLARININ DİLİNE GÖRE DEYİM FİİLLER

C.1. Tek Unsurlu Deyim Fiillerin İsim Unsurunun Dili

Bu başlıkta kastedilen, *isim+yardımcı fiil*den oluşmuş yapılarda, fiilin önündeki ismin dilidir. Buna göre Türkçe, Arapça ya da Farsça kullanım sıklığı tespit edilmek istenmiştir.

C.1.1. İsim Unsurunun Türkçe Olduğu Deyim Fiiller

- açıg bol*- 10/4-5 “arası açık olmak”
baskara al- 1/6 “idare etmek”
kol ber- 2/13-15 “el vermek”
köngül ber- 8/29 “gönül vermek”
yazuklardan kayt- 7/7 “günahtan dönmek”
köz sal- 1/9 “(bir şeye) bakmak”
yolğa sal- 2/17 ““bir amaç uğruna harekete geçirmek”
kol sal- 5/31 “el uzatmak”
özini sal- 8/5 “kendini bırakmak, kendini bir şeye adanmak”
yol körset- 2/17-18 “yol göstermek, rehberlik etmek”
özige kör- 7/28 “(bir şeyi) kendine reva görmek”
közige körünme- 8/27 “(bir şey) gözüne görünmemek”
başığa koy- 9/22 “(bir şeyi) saygıyla karşılamak”
erip ak- 8/28 “(bir şey uğrunda) yok olup gitmek”
ëşikide yürge- 2/3 “eşiginde hizmet etmek”
ëşik aç- 4/20 “kapı açmak, makam aşmak, (bir şeyde) başarıyı yakalamak”
yolğa yür- 2/25 “yola girmek, bir amaç uğruna bir şeye yönelmek”
yazukdın kaç- 4/12 “günaha yaklaşmamak”
yaman yollardın yan- 7/10 “kötü bir hareket yapacakken ondan yüz çevirmek”
yër ve kökke sığma- 6/6 “tarifi mümkün olmamak”
boyun sun- 4/11, 2/24-25 “itaat etmek”
yërge tüş- 3/22 “güçsüz kalmak”
köngüle tüş- 9/24 “gönle düşmek”
kökke uç- 3/21 “göge uçmak, ölmek”
bağır taş- 3/22 “coşmak, galeyana gelmek”
birge sat- 4/7 “değerinin altında bir karşılığa vermek”
kara yüzlüg bol- 3/15 “ayıbı yüzüne vurulmak”
tünler kat- 4/6 “geceyi gündüze katmak, geceler geçirmek”
başığa kel- 8/5 “kötü bir durumla baş başa kalmak”

C.1.2. İsim Unsurunun Arapça Olduğu Deyim Fiiller

- peydā bol*- 1/4, 2/16-17, 10/8 “ortaya çıkmak”
zabıt bol- 3/27 “(bir şeye) söz geçirmek”
müstahaklarğa ber- 2/6 “hak ettiği karşılığı vermek”
azar ber- 5/32 “azarlamak”
peydā kıl- 2/18 “ortaya çıkmak”
dünyādın bar- 2/28 “dünyadan göçmek, ölmek”
emirdin çık- 2/27 “emirden çıkmak”
hakîr kör- 5/2 “küçük görmek”
kadem koy- 8/15 “ayak basmak, bir yere varmak; bir yere bağlanmak”
nefsini köydür- 8/16 “nefsini yakmak, nefsin isteklerine karşı koymak”
hizmetde yür- 2/22-23 “hizmet etmek”

ömür kêt- 3/21 “ömür bitmek”
akıl kêt- 4/4 “aklını kaybetmek, mecnun olmak”
sırrın sakla- 5/33 “sır saklamak”
riyazet tart- 6/10 “riyazet çekmek”
nefsni öltür- 10/5 “nefsini öldürmek”
nefsni sindur- 3/11 “nefsini kırmak, nefsin isteklerine karşı koymak”
îmān keltür- 5/10 “iman getirmek”
şüpheye tüş- 7/32 “şüpheye düşmek”
zerre-i ta ‘āmğa sat- 8/13 “değerinin çok altında vermek”

C.1.3. İsim Unsurunun Farsça Olduğu Deyim Fiiller

hāk-rāh bol- 5/30 “toprak olmak, alçakgönüllü olmak”
sebak al- 1/5 “haber almak”
efruhte bol- 9/8 “(bir durum) açığa çıkmak”
niyāz al- 2/4, 2/6 “yardım almak”
cānını ber- 9/4 “canını vermek, kendini feda etmek”
perhîz kııl- 2/25-26 “(bir şeyden) uzak durmak”
ümîd tut- 1/10 “ümitlenmek, ümide kapılmak”
rûze tut- 5/12 “oruç tutmak”
ber-pā tut- / *ber-pāy tut-* 5/27 “ayakta tutmak, (bir şeyin) sürekliliğini sağlamak”
cānını ayırma- 1/7-8 “(bir şeyden) kendini uzak tutamamak”
hor kör- 2/2 “küçük görmek”
hüşumğa / hüşlarığa kël- 6/7, 6/22 “aklı başına gelmek”
h ‘ārlık tart- 4/5 “küçük görülmek”
peyrev-lik kııl- 3/10 “(bir şeyin) izinden gitmek”
meyvesidin ye- 9/35 “(bir şeyin) imkânlarından yararlanmak”
becā / becāy keltür- 3/13, 5/15, 5/19 “yerine getirmek”

C.1.4. İsim Unsurunun Dilinin Karışık Olduğu Deyim Fiiller

C.1.4.1. Farsça - Arapça Tamlamalı İsim Unsurlu Deyim Fiiller

pest-likāy bolmak 8/18 “alçakgönüllü olmak”
āftāb-ı hākîkat tüş- 10/2 “hakikat güneşi düşmek, hakiki mutluluğa ulaşmak”

C.1.4.2. Arapça-Farsça Tamlamalı İsim Unsurlu Deyim Fiiller

nefsni ārzūsını ber- 8/1-2 “nefsin isteklerine uymak”
sebîl-rāh kııl- 5/32 “Allah yolunda sarfetmek”
akl u hüşumdın kêt- 6/7-8 “aklı başından gitmek”

C.1.4.3. Arapça - Farsça İsim Unsurlu Deyim Fiil

nezr ü niyāz ber- 2/4 “bağışta ve yardımda bulunmak”

C.1.4.4. Müşterek Kelime - Arapça Nida İsim Unsurlu Deyim Fiil

āh vāh dè- 7/35 “ah vah etmek, pişmanlık duymak”

C.2. Çift Unsurlu Deyim Fiillerin İsim Unsurunun Dili

Birleşik fiilin anlamını tamamlayan ögenin; isim veya isim unsurunun diline göre yapılan değerlendirilmeyi içerir.

C.2.1. İsim veya İsim Unsurunun Türkçe Olduğu Deyim Fiiller

köngli // savuk bol- 9/6 “gönlü (bir şeye) soğumak”

kökdin // yerge in- 6/12 “görünür hâle gelmek”

C.2.2. İsim veya İsim Unsurunun Arapça Olduğu Deyim Fiil

vücutı // altın bol- 9/24 “vücudu sıhhat bulmak”

C.2.3. İsim veya İsim Unsurunun Dilinin Karışık Olduğu Deyim Fiil

iki cihānda //sultan bol- 9/22 “iki cihanda mutlu olmak”

C.3. Üç Unsurlu Deyim Fiilin İsim Unsurunun Dili

İncelediğimiz metinde üç unsurlu deyim fiille sadece bir örnekte karşılaşılmıştır. *İsim+yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiilde ismin Farsça, diğer tamamlayıcı unsurların dilinin ise karışık olduğu (Türkçe-Arapça) gözlenmiştir.

Közi / iki dünyādın / dühte bolmak 9/7 “iki dünya nimetlerinden yüz çevirmek”

D. FAKR-NÂME'DEKİ DEYİM FİİLLERİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIĞI

Eserde geçen deyimlerin günümüzle kıyaslanması noktasında Türk Dil Kurumu'nun *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır. Sözlükte yer almayan ama halk kullanımında olan deyim fiiller de ayrıca belirtilmiştir.

peydā bolmak (1/4, 2/16-17, 10/8): Bu deyim fiil günümüzde de *peyda olmak* şeklindedir. Çıkmak, oluşturmak, ortaya çıkmak, edinmek anlamlarına gelmektedir.

zabıt bolmak (3/27): Günümüz Türkçesinde bu kullanımda doğrudan bir deyim yer almamaktadır. Eserde söz geçirmek, sözünü geçirmek anlamlarıdır. Sözlük'te ise sadece *zabıt tutmak* deyimini bulunmaktadır.

hak-rāh bolmak (5/30): Hak-rāh kelimesinin tam karşılığı yol toprağı olmak demektir. Ancak metin içinde kastedilen manası alçakgönüllü olmaktır. Ancak günümüz Türkçesinde toprak olmak deyimi yaşasa da eserdeki anlamından farklı bir kullanımı söz konusudur. Nitekim *toprak olmak* deyimi; ölümünün üzerinden çok zaman geçip çürümüş olmak; ölmek anlamlarında TDK Sözlük'ünde yer bulmuştur.

pest-likāy bolmak (8/18): Kelime karşılığı alçak olmaktır ancak alçakgönüllü olmak anlamı kastedilmiştir. Sözlükte benzer bir kullanım yoktur.

açığ bolmak (10/4-5): Günümüz Türkçesinde *arası (araları) açılmak* deyiminde yaşamaktadır.

sebak almak (1/5): Bu deyim *haber almak* deyimini olarak günümüzde de yer almaktadır. Kendisine bildirilmek, öğrenmek, bilgi edinmek anlamındadır.

niyāz almak (2/4, 2/6): *Yardım görmek* deyimini eserdeki bu deyim anlam karşılığıyla birebir uyuşmaktadır. Buna göre destek elde etmek, bağış görmek anlamlarıdır.

baskara almak (1/6): Günümüzde *idare etmek* olarak geçmektedir. Yönetmek, çekip çevirmek anlamına gelmektedir.

nevr ü niyāz bermek (2/4): *Yardımda bulunmak* ve *yardıma koşmak* deyimleriyle anlamsal açıdan ilişkilidir. Kastedilen anlam aynı olmakla birlikte yardımcı fiil ve isim unsuru tercihi değişmiştir.

kol bermek (2/13-15): Günümüz Türkçesinde *el vermek* deyimini mevcuttur. Yardım etmek yahut tarikatlarda başkasına yol gösterme gibi anlamlarıyla bu deyim, eserde geçen anlam karşılığıyla aynıdır.

azar bermek (5/32): Azarlamak anlamındadır. Günümüz Türkçesinde *azar vermek* deyimini yoktur. Ancak anlam bakımından azarlamanın edilgeni için *azar işitmek* deyimini mevcuttur.

köngül bermek (8/29): Sevmek, âşık olmak; bir şeyi sevmeye ve istemeye içten yönelmek; düşkün olmak anlamlarıyla aynı deyim günümüzde de *gönül vermek* haliyle kullanımdadır.

cânını bermek (9/4): Kendini feda etmek, hiçbir şeyi esirgememek; bir şeye çok düşkün olmak anlamlarıyla *canını vermek* şekliyle şimdi de yaşamaktadır.

peydâ kılmak (2/18): *Peyda olmak* deyimiyile aynı anlamdadır. Günümüzde ise peyda ismi kıl-fiiliyle birlikte deyim halinde bulunmamaktadır.

perhîz kılmak (2/25-26): Eserde uzak durmak anlamıyla kullanılan bir deyim iken günümüzde sağlığı korumak veya düzeltmek amacıyla özel bir beslenme düzeni geliştirmek anlamı kazanmıştır. Dolayısıyla anlam değişikliğine uğradığı görülür.

pey-revlik kılmak (3/10): İzinden gitmek, uymak manasıyla eserde yer almaktadır. Birebir bu şekliyle Sözlük'te bulunmasa da *izine uymak* deyim fiiliyle TDK Sözlük'ünde karşılaşılmıştır.

sebil-râh kılmak (5/32): Eserde, *Allah yolunda harcamak* şeklinde tercüme edilmiştir. Nitekim bu anlamda bir kullanım şimdi de mevcuttur.

köz salmak (1/9): Bakmak anlamındadır. Sözlük'te nam salmak, şöhret salmak, suya salmak, salma salmak, kuşun kanadıyla haber salmak, ün salmak, kök salmak, haber salmak, dal budak salmak, selam salmak, korku salmak gibi kullanımlar mevcut olsa da köz salmak deyimini mevcut değildir. Bununla yakın anlamda olup farklılık gösteren bakış atmak deyim fiilini günümüz kullanımına örnek vermek mümkündür.

ümîd tutmak (1/10): Ümitlenmek anlamına gelen bu deyimini birebir böyle bir kullanımı şimdi yoktur. Ancak anlam benzerliği olan *ümit bağlamak ve ümit beslemek, ümide düşmek, ümide kapılmak* deyimler mevcuttur.

rûze tutmak (5/12): Bu deyimini şimdiki karşılığı *oruç tutmaktır*. Anlamı oruç ibadetini yerine getirmektir.

ber-pāy tutmak (5/27): Ayakta tutmak, sürekliliğini sağlamak anlamına gelen bu deyimini şimdiki kullanımı da *(bir şeyi) ayakta tutmak*'tır.

hor körmek (2/2): (Birini, bir şeyi) *hor görmek* deyimini günümüzde de bu şekilde yaşamaktadır. Bir kimseye değersiz göze bakmak anlamına gelmektedir. Bu deyim yanı sıra, *(birine) hor bakmak* deyimini de kullanımdadır. *Hor görmek* gibi değersiz saymak anlamına gelmektedir.

yol körsetmek (2/17-18): Şimdi de, *yol göstermek* olarak aynı şekilde karşılık bulmaktadır. Kılavuzluk etmek; ne yapılacağını, nasıl yapılacağını öğretmek gibi anlamlara sahiptir.

hakîr körmek (5/2): Önemsememek, değer vermemek, küçük görmek, hor görmek gibi anlamları olan bu deyim *hakir görmek* şekliyle günümüz Türkçesinde de mevcuttur.

ka-dem ko-y-mak (8/15): Bu deyim şimdi *ayak basmak* olarak kullanılmaktadır. TDK Sözlük'ünde bir yere varmak, ulaşmak; mesleğe girmek; bir yere bağlanmak; girmek, gelmek, uğramak anlamlarına geldiği belirtilir. Eserdeki anlamı ise tasavvufî yola bağlanmak anlamıyla geçmektedir.

tünler katmak (4/6): Metindeki anlamı geceleri (birbirine) katmak anlamındadır. Günümüz Türkçesinde *geceyi gündüze katmak* deyimindeki anlamla benzerlik gösterir. *Geceyi gündüze katmak*; aralıksız, gece gündüz çalışmak gibi anlama sahiptir. Eserde ise geceler boyu bir hali

yaşamak anlamı verilmiştir. Dolayısıyla tam olarak benzerlik göstermemekle birlikte deyimler arası ilişki mevcuttur.

âh vâh demek (7/35): Günümüz Türkçesinde de *ah vah etmek (demek)* deyimini pişman olmak anlamıyla yaşamaktadır. .

ömür kêtme (3/21): Ömrün bitmesi manasına gelen bu deyim TDK Sözlük'ünde birebir karşılığı yoktur. *Ömrü vefa etmemek* deyimini ile dolaylı bir anlamca yakınlık göze çarpmaktadır.

akıl kêtme (4/4): Sözlükte *aklı gitmek* deyimini vardır ancak ele alınan eserdeki anlamdan farklıdır. Eserde *aklını kaybetmek* manasındadır ve TDK'nin Sözlük'ünde bu deyim karşılığı şaşırarak, korkmak; çok beğenmek, bayılmak şeklinde verilmiştir. Dolayısıyla anlam değişikliğe uğramıştır.

becây keltürmek (3/13): TDK Sözlük'ünde bu deyim karşılığı *yerine getirmek* deyimidir.

îmân keltürmek (5/10): Bu deyim birebir karşılığı sözlükte yine *iman getirmek* olarak geçmektedir.

bağır taşmak (3/22): Eserde coşmak, galeyana gelmek manasında geçmiştir. TDK Sözlük'ünde böyle bir kullanım mevcut olmamakla beraber halk arasında bu tarz bir ifade söz konusudur.

riyâzet tartmak (6/10): Eserde *riyâzet çekmek*; tasavvufî yolda makam geçmek için bazı şeylerden kendini yoksun bırakmak anlamındadır. Bu kullanım, Sözlük'te yer almamaktadır. Ancak tasavvufî terminolojide bu deyim kullanılmaktadır.

h'ârlık tartmak (4/5): Küçük görülmek demektir. *Küçük görmek* ve *hor görmek* deyimlerinin edilgen anlamlısıdır.

nefsni arzusını bermek (8/1-2): Nefsinin isteklerine uymak anlamında olan bu deyim günümüzdeki karşılığı *nefsine uymak, şeytana uymak* deyimidir. Bu deyim anlamı da beden isteklerine uymak, günah işlemektir. Dolayısıyla anlam aynı, isim ve yardımcı fiil seçimi farklıdır.

özini salmak (8/5): Kendini bırakmak, kendini bir şeye adanmak anlamına gelen bu deyim TDK Sözlük'ünde *(birine, bir şeye) kendini adamak* “kendini vermek”, *kendini bırakmak* “kendine özen göstermemek, çevre ile ilgisini keserek yalnız bir konuyla uğraşmak”, *kendini koyuvermek* “kendine özen göstermemek, *kendini dağıtmak* “farklı işlerle aynı anda uğraşmaktan kötü durumda olmak”, *kendini harap etmek* “sıkıntı veya üzüntüden pişman olmak” özeni salmak gibi deyimlerle bağlantılıdır. Bu anlamlar arasında eserdeki anlamıyla en çok *(birine, bir şeye) kendini adamak* deyimini ilişkilendirilebilir.

cânını ayırmamak (1/7-8): (Bir şeyden) kendini uzak tutmamak anlamında eserde yer almıştır. TDK Sözlük'ünde ise bu deyimle karşılaşmamıştır.

nefsini köydürmek (8/16): TDK'nin Sözlük'ünde yer verilmemiştir. Ancak tasavvufî terminolojide *nefsini öldürmek* gibi bir kullanım mevcuttur. Nefsini yakmak olarak çevrilen bu deyim de nefsinin yok etmek anlamındadır.

êşik açmak (4/20): Eserde manevi bir makamı aşmak anlamında kullanılmıştır. TDK'nin Sözlük'ünde *(bir şeyden) kapı açmak* “bir şeyin sözünü etmek veya bir işe başlamak” deyimini yer almaktadır. Bir işe başlamak anlamının eserde yeni bir tasavvufî mertebeye geçmek, yeni bir hal kazanmak anlamıyla bağlantılı olduğu gözükür.

sırrın saklamak (5/33): Günümüz Türkçesinde *sır tutmak* ve *sır saklamak* deyimleriyle yaşamaktadır.

nefsni öltürmek (10/5): Sözlük'te yer almayıp tasavvufî terminolojide *nefsini öldürmek* şekliyle yaşanan bir deyimdir.

nefsni sındurmak (3/11): Nefsini kırmak olarak çevrilmektedir. Dolayısıyla nefsinin yok etmek anlamıyla tasavvufî terminolojide kullanım alanına sahipken Sözlük'te tespit edilmemiştir.

müstahaklerğa bermek (2/6): Müstahakını vermek anlamına gelen bu deyim, *Allah müstahakanı versin* “yaptığın kötülöklere karşı Allah lâıykını versin” deyimıyla günümüzde karşılık bulmuştur.

yolğa salmak (2/17): Bir amaç uğruna harekete geçirmek anlamında eserde geçmektedir. TDK Sözlük'ünde ise bu kullanım yoktur.

özige körmek (7/28): (*Bir davranışı, birine*) *reva görmek* deyimini günümüzde de kullanılan bir deyimdir. Eserde de bu deyim fiil, kendine bir şeyi reva görmek anlamıyla yer almıştır.

közige körünmemek (8/27): Sözlük'te, *gözüne hiçbir şey görünmemek* “kendi derdi dolayısıyla hiçbir şeye değer verememek” anlamındadır. Eserdeki anlamıyla uyuşmaktadır.

başığa koymak (9/22): Bir şeyi memnunlukla karşılamak, saygı duymak anlamındaki bu deyim fiil, günümüzde *öpüp başına koymak* deyimini içerisinde kendini korumaktadır.

yolğa yürmek (2/25): Yola girmek, bir amaç uğruna bir şeye yönelmek demektir. TDK'nin Sözlük'ünde *dönüşü olmayan yola girmek* deyimini ile karşılaşılmakla birlikte sadece *yola girmek* deyimini tespit edilmemiştir.

hüşumğa / hüşlarığa kelmek (6/7, 6/22): Günümüz Türkçesinde *akla gelmek* deyimini eserdeki karşılığıyla hatırlamak anlamıyla yaşamaktadır.

yerge tüşmek (3/22): Eserde güçsüz kalmak anlamında geçer. Sözlük'te ise bu deyim fiil doğrudan tanıklanmamakla beraber benzer kullanımlar vardır: *Mecalsiz düşmek, zayıf düşmek, güçsüz düşmek* gibi.

şüphege tüşmek (7/32): Kuşkulanmak anlamıyla *şüpheye düşmek* deyimini günümüzde de kullanım alanına sahiptir.

köngüle tüşmek (9/24): Eserde gönlünü bir şeye kaptırmak anlamı görülür. TDK'nin Sözlük'ünde *gönlü düşmek* deyiminiyle karşılaşılr ancak âşık olmak anlamındadır. Dolayısıyla yapının birebir karşılığında anlam farklılığı göze çarpar.

kökke uçmak (3/21): Eserde ölmek, hayatın sona ermesi anlamına gelmektedir. *Havalara uçmak* “çok sevinmek”, *havaya uçmak* “patlama dolayısıyla zarar görmek, havaya gitmek” deyimleri, *kökke uçmak* deyiminiyle yapı bakımından benzer olmakla birlikte anlam bakımından farklıdır. Ancak yapısı farklı olup anlamca benzer olan *kuş gibi uçup gitmek* deyimini Sözlük'te yer almaktadır.

yer ve kökke sığmamak (6/6): TDK Sözlük'ünde *yere göğe sığmamak* deyimini yer almayı benzer bir kullanım *yere göğe koyamamak* “nasıl ağırlayacağımı, nasıl memnun edeceğimi bilememek; çok önem vermek” deyim fiiliyle karşılaşılr. Eserde “tarifi mümkün olmamak” anlamına gelmesi sebebiyle günümüzle kıyas edildiğinde anlam değişimi göze çarpmaktadır.

birge satmak (4/7): Değerinin altında bir karşılığa vermek, hiçe satmak anlamlarıyla eserde anlam bulan bu deyim fiilinin günümüz Türkçesindeki karşılığı olarak (*birini*) *bir pula satmak* “bir kimseyi bir çıkar uğruna satmak” ya da *hiçe saymak* “önemsememek” deyim fiilleriyle ilişkilendirilebilir. Ancak metinde *ming altunluk kıymetini birge sattım* 4/7 “bin altın değerini bir uğruna hiçe sattım, değerini azalttım” örneğine göre *hiçe saymak* deyiminiyle daha çok ilişkili olduğu gözükmektedir.

zerre-i ta'âmğa satmak (8/13): Bir zerre yiyeceğe satmak, değerinin çok altında bir karşılığa vermek anlamlarıyla eserde geçen bu deyim fiil, *birge satmak* deyiminiyle anlam bakımından benzerlik göstermektedir. TDK Sözlük'ünde zerre kelimesinden oluşan sadece *zerresi kalmamak* “tükenmek” deyim fiili tanıklanmıştır. Anlamı dolayısıyla ele alınan deyim fiilden

tamamen farklılık gösterir. Bu deyim fiilin günümüzdeki kullanımı için de *hiçe saymak* deyimini örnekendirilebilir.

ëşikide yürüme (2/3): Eşiginde dolaşmak, bir şey yaptırmak uğruna yanına gidip gelmek gibi anlamlarla eserde geçen bu deyim günümüzdeki kullanımı *eşigini aşındırmak* deyimidir.

hizmetde yürümek (2/22-23): Hizmet etmek anlamındadır. TDK Sözlük'ünde çalışmak, iş görmek; birinin amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak gibi anlamlarıyla *hizmet etmek* deyim fiili yer almaktadır. *Kırk yıl tã pirning hizmetide yürmeğünçe 2/22-23* "uzun süreler pirine hizmet etmedikçe" örneğine göre *hizmetde yür-* deyimini aynı zamanda; *hizmetini görmek* "birisine yardım etmek", *hizmetinde olmak* "birinin yanında çalışmak", *hizmeti dokunmak* "görevde bulunmak, iş yapmak", *hizmete girmek* "çalışmaya başlamak" deyimleriyle de anlamca uyumlu olduğu görülür.

yazuklardan kaytımak (7/7): Günahtan dönmek demektir. Sözlük'te bu deyim gösterilmemiştir.

dünyâdan barmak (2/28): Dünyadan göçmek, ölmek anlamına gelen bu deyim fiilin anlamsal *göçüp gitmek* "ölmek" ile anlamsal benzerliği dikkat çeker. *Dünyadan el etek çekmek* "bir kenara çekilip çevreyle ilgisini kesmek", *dünyadan geçmek* "bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak" gibi deyimler olmakla birlikte anlam bakımından eserdeki karşılığı tam vermemektedir.

yazukdan kaçmak (4/12): Günahtan kaçmak anlamındadır. TDK Sözlük'ünde günahtan kaçmak kullanımı tanıklanmamaktadır. Ancak bu anlamda *günahtan dönmek* deyim fiili halk ağzında yer almaktadır.

akl u hüşumdan kêtme (6/7-8): Eserde, akli başından gitmek, hayret duyarak kendini kaybetmek anlamıyla karşılık bulmuştur. Günümüz Türkçesinde *aklı başından gitmek* "çok sevinçten veya çok korkudan ne yapacağını şaşırarak" şeklinde bu deyim fiilin yaşadığı görülmektedir.

yaman yolların yanmak (7/10): *Kötü yola saptmak, kötü yola saptırmak, kötü yola sürüklemek, yoldan çıkmak, yolunu sapıtmak* gibi kullanımlar TDK Sözlük'ünde mevcuttur ancak anlam itibarıyla *yaman yoldan dönmek* deyimini anlamca tezat deyimlerdir. *Yola gelmek* "istenilen biçimde davranışı kabullenmek, düzelmek, uslanmak" deyimini ise yapıcı benzemeyip anlamca ele alınan deyimle uyumludur.

emirdin çıkmak (2/27): Emri yerine getirmemek anlamına gelen bu deyim fiilin Sözlük'te birebir kullanımı yoktur. Ancak halk kullanımında *emirden çıkmak* yer almaktadır.

meyvesidin yemek (9/35): Bir şeyin imkânlarından yararlanmak anlamındadır. Şimdi ise bunun karşılığında *meyve almak* deyim fiili yer alır. TDK Sözlük'ünde ürün elde etmek; yarar sağlamak anlamlarıyla verilen bu deyim ikinci anlamı dolayısıyla anlam benzerliği görülür. Sözlük'te tespit edilmese de *(bir şeyin) meyvesini yemek* "o şeyin imkânlarından yararlanmak" kullanımı da halk arasında mevcuttur.

erip akmak (8/28): Bir şey uğruna yok olmak anlamındadır. Sözlük'te ise yine yok olmak anlamıyla *eriyip gitmek* deyimini mevcuttur.

kara yüzlüg bolmak (3/15): *İçi kararmak, yüreği kararmak, kalbi kararmak* gibi deyimler günümüz Türkçesinde kullanımdadır. Daha çok sıkılmak anlamındadır. Ancak doğrudan kara yüzlü olmak şeklinde bir deyim tespit edilmemiştir. *Yüzünü kara çıkartmak* "birini utandırmak" ve *yüzünü karartmak* "birine sinirlenerek somurtmak" deyimleri olsa da, *kara yüzlüg bolmak* eserdeki karşılığı "ayıbı yüzüne vurulmak" ile tam bir uyum göstermemektedir. Ancak *kara yüzlüg bolmak* deyim fiili, bir halk kullanımı olan *ahirette yüzü kara çıkmak* deyimini ile benzerlik taşımaktadır. Ayrıca, Sözlük'te atasözleri içinde *yüzü kara olsun* kalıbına

rastlanmaktadır “Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar”, “kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası”, isteyen bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara...”

köngli savuk bolmak (9/6): Kişinin bir şeye karşı ilgi duymaması anlamındadır. *Gönlü varmamak* deyiminin anlamının istememek, istek duymamak anlamları dolayısıyla ikisi arasında bir ilişki söz konusu olabilmektedir. Ayrıca (*birinden*) *buz gibi soğumak* “birinden tiksirmek” deyiminin de *köngli savuk bolmak* deyimiyile anlamsal bağlantısı söz konudur. *Yüreği soğumak* “düşmanın bir felaketine sevinmek” deyiminde ise yapı birebir karşılıyor gibi görünse de anlam bakımından farklılık göze çarpmaktadır.

efrûhte bolmak (9/8): Metinde aydınlanmak, açığa çıkmak olarak tercüme edilen deyim fiilin günümüz Türkçesindeki karşılığı (*bir durum*) *açığa çıkmak* şeklindedir. Belli olmak, anlaşılacak anlamına gelen bu deyim, eserdeki anlamla benzerdir.

vücutu altun bolmak (9/24): Vücudu sıhhat bulmak, mutluluğu yakalamak anlamlarıyla eserde geçen bu deyim fiilin günümüzdeki benzer bir kullanımı, dua anlamı *tuttuğu altın olsun* “her işin olumlu gitsin, refah içinde yaşa” deyimini içerisinde yer almaktadır.

başığa kelmek (8/5): Günümüz Türkçesinde *başına (...)* *gelmek* “kötü bir durumla karşı karşıya kalmak” deyimini geçmektedir. Ayrıca *başına gelmek* deyimini de kötü bir durumla karşılaşmak anlamındadır.

iki cihanda sultan bolmak (9/22): Doğru yaşayıp dünya ve ahirette iyi karşılığını almak anlamında *iki cihanda yüzü ak olmak* deyimini günümüz için de geçerli bir kullanımdır. İki deyim fiil arasında, anlam ve yapı benzerliği dikkat çeker.

kol salmak (5/31): Eserde el uzatmak anlamında geçmektedir. Başkasının malına veya herhangi bir şeye el uzatmamak kastedilmiştir. Sözlük’te *el uzatmak* deyim fiili yer almaktadır ve birinden bir hakkı almaya çalışmak anlamı verilmiştir. Dolayısıyla anlam aynı şekliyle yaşamaktadır ancak deyim değişmiştir.

boyun sunmak (2/24-25): Metinde itaat etmek anlamındadır. TDK Sözlük’ünde ise aynı anlamda *boyun vermek* deyimini mevcuttur.

kökün yerge inmek (6/12): Eserde görünür hâle gelmek anlamıyla yer almaktadır. Sözlük’te bu yapı içerisinde aynı anlama gelen bir deyimle karşılaşılmamıştır. *Gökten zembille mi indi* “uğraşmadan kendiliğinden türemek”, *kısmet gökten zembille inmez* “çalışmayanın kısmeti olmaz” örneklerinde, yapı bakımından benzer olmasına rağmen eserde geçen anlamı karşılamadığı görülür. *Gözüne çarpmak* ve *su yüzüne (üstüne) çıkmak* deyim fiillerinde ise görünür olmak anlamı mevcut olsa da eserdeki anlamın tam karşılığını yansıtmamaktadır.

közi / iki dünyâdın / dühte bolmak (9/7): Gözünü iki dünyaya kapamak, dünyevi ve uhrevî menfaatlerden sıyrılmak anlamındadır. Bu anlamda, *gözünü kapalı olmak* “çevresinde olup bitenin farkında olmamak, ilgisiz kalmak” deyimiyile yapıca benzer olmakla beraber anlam değişimi söz konusudur.

âftâb-ı hakikat tüşmek (10/2): Hakikat güneşi düşmek; hakikî mutluluğa ulaşmak anlamlarındadır. Günümüz Türkçesinde *ruhunda güneş açmak* deyim fiili yaşamaktadır. Anlam boyutuna bakıldığında bu iki deyim birbirini ile yakınlık gösterdiği açıktır.

SONUÇ OLARAK;

Metinde 77 farklı deyim fiil tespit edilmiştir. Bunlardan 72'si yüzdeler olarak %93,5'i, tek unsurdan oluşan deyim fiilleridir. %5,2'si 4 örnekle çift unsurludur ve sadece 1 kere geçen üç unsurlu yapı ise metinde %1,3'e denk gelmektedir.

Sayı itibariyle en fazla deyim fiil kuran yardımcı fiil bol- fiilidir (11 örnek deyim fiil). Bu yardımcı fiili 7 örnekle ber-, 5 örnekle kör-, 4 örnekle tüş-, kıl-, kél- ve sal- fiilleri, 3 örnekle de al-, kêt-, tut- ve yür- fiilleri takip etmektedir. Sat-, tart-, keltür, koy- fiilleri ise ikişer örnekte görülmüştür. Diğer yardımcı fiiller; bar-, çık-, ayırma-, tur-, ak-, köy-, kayt-, sun-, sındur-, öltür-, uç-, yè-, kaç-, kat-, sığma-, dè-,yan-, sakla-, çom- metinde sadece birer kere deyim fiil oluşturmuşlardır.

Deyim fiillerin taşıdığı unsurlara göre 72 örnekte deyim fiil tek unsurdur. *Nesne + yardımcı fiil*, *zarf + yardımcı fiil*, *özne + yardımcı fiil*, *yer tamlayıcısı + yardımcı fiil* kuruluşunda tek unsurlu deyim fiiller mevcuttur. *Nesne + Yardımcı Fiil* unsurunun 35'i belirtisiz nesne, 8'i ise belirtili nesne hâlidir. Belirtme fonksiyonu sağlayan ekler ise 5 örnekte +ni, 2 örnekte +nı, 1 örnekte ise +n şeklinde görülmüştür. *Yer tamlayıcısı + yardımcı fiil* yapısı 15 örnek ile en fazla yönelme hâli eki sağlanmıştır. +ğa (7 örnek), +ge (5 örnek), +ke (2 örnek), +e (1 örnek) ekleri tespit edilmiştir. Yönelme hâli ekini, ayrılma hâli eki 7 örnekle takip eder: +dın (5 örnek), +din (2 örnek) ekleri ayrılma hâli ekini karşılamıştır. Bulunma hâli eki ile birlikte kullanılan isim unsuru ise sadece 2 örnekte yer almıştır. Bunlar, +de eklidir. *Zarf + yardımcı fiil* bünyesindeki deyim fiillerde zarf unsuru -(I)p zarf fiil eki ile gerçekleşmiştir ve sadece bir örneği tanıklanmıştır. Dolayısıyla bu metinde tek unsurdan oluşan deyim fiillerin ağırlık noktasını *belirtisiz nesne + yardımcı fiil* oluşturmuştur. Tek unsurlu deyim fiillerin %48,6'sı belirtisiz nesne + yardımcı fiil kuruluşundadır. %11,1'ini belirtili nesne + yardımcı fiil meydana getirmiştir. %33,3'ü *yer tamlayıcısı + yardımcı fiil* şeklindedir. %5,5'ini özne + yardımcı fiil oluşturmaktadır. En az oran ise %1,3 ile *zarf + yardımcı fiil* olarak gözükmektedir.

Çift ve üç unsur taşıyan deyim fiiller ise tek unsurlu deyim fiillere göre çok azdır. Üç unsurlu deyim fiille sadece bir yerde karşılaşmıştır. Çift unsurlu deyim fiillerin söz dizimsel sıralamasına bakıldığında iki örnekle *özne + birleşik fiil*, iki örnekle de *yer tamlayıcısı + birleşik fiil* yapısı yer almıştır.

Metinde tek unsurlu deyim fiillerin dili incelendiğinde isim unsurunun 29 örnekle en fazla Türkçe olduğu gözlenmiştir. Arapça ise 20 isim unsurunda kayda alınmıştır. Türkçe ve Arapça kullanımına göre Farsça, 16 örnekle daha az tercih edilmiştir. Ayrıca isim unsurunun dilinin karışık olduğu 7 deyim fiille karşılaşmıştır. Dolayısıyla tek unsurlu yapıların %40,2'si Türkçe, %27,8'i Arapça, %22,2'si Farsça, %9,7'sinin dili ise karışıktır.

İki ve üç unsurlu deyim fiillerde de tamamlayıcı unsurların dili değişkenlik göstermiştir. İki örnekte tamamlayıcı isim unsurunun Türkçe olduğu gözlenir: *köngli // savuk bolmak* 9/6, *kökdin // yerge in-* 6/12. İki unsurlu deyim fiillerde tamamlayıcı unsurun Farsça olduğu örneğe rastlanmamıştır. Arapça ise bir örnek vardır: *vücutı // altun bolmak* 9/24.

Karışık dilli isim unsuruyla da sadece bir örnekte karşılaşmıştır: *iki cihanda // sultan bolmak* 9/22. Üç unsurlu deyim fiil olan tek örnek *közi iki dünyâdın // dühte bolmak* 9/7 örneğinde ise isim unsurunun dilinin yine karışık olduğu görülür.

Çalışmada diğer bir inceleme alanı ise metindeki deyim fiillerin günümüzdeki kullanımına dairidir. Bu noktada ses değişikliği olmakla beraber birebir benzer kullanımlar,

unsurlardan birinin farklı olması yanı sıra anlamı benzer olan kullanımlar, anlam aynı veya yakın olup birbirine benzemeyen kullanımlar, yapı itibarıyla benzer olup aynı anlama gelmeyen kullanımlar tespit edilmiştir. Buna göre;

1. Ses veya morfolojik değişikliği olup anlamı birebir benzer kullanımlar:

- peydā bolmak* 1/4, 2/16-17, 10/8 > peyda olmak
köngül bermek 8/29 > gönül vermek
yol körsetmek 2/17-18 > yol göstermek
cānını bermek 9/4 > canını vermek
açıĝ bolmak 10/4-5 > (arası) açık olmak
meyvesidin yemek 9/35 > meyvesini yemek
hakîr körmek 5/2 > hakir görmek
āh vāh demek 7/35 > āh vāh demek
közige körünmemek 8/27 > gözüne (hiçbir şey) görünmemek
emirdin çıkmak 2/27 > emirden çıkmak/emrinden çıkmak
köngüle tüşmek 9/24 > gönle düşmek/gönlüne düşmek
şüphege tüşmek 7/32 > şüpheye düşmek
akıl kêtme 4/4 > akılı gitmek/aklı başından gitmek
cānını ayırmamak 1/7-8 > canını ayırmamak
sırrın saklamak 5/33 > sır saklamak/sırrını saklamak
yolĝa salmak 2/17 > yola salmak
hor körmek 2/2 > hor görmek
köngli savuk bolmak 9/6 > gönlü soğumak/yüreĝi soğumak
müstehaklarĝa bermek 2/6 > müstahakını vermek
nefsni öltürmek 10/5 > nefsini öldürmek
îmān keltürmek 5/10 > iman getirmek
başıĝa kelmek 8/5 > başına (...) gelmek
- 2. Unsurlardan birinin ya da birkaçının farklı olması yanı sıra anlamı benzer olan kullanımlar:*
- közi iki dünyādın duhte bolmak* 9/7 > gözü iki dünyaya kapalı olmak
iki cihanda sultan bolmak 9/22 > iki cihanda yüzü ak olmak
niyāz almak 2/4, 2/6 > yardım almak
nezr ü niyāz bermek 2/4 > yardımda bulunmak
perhîz kılmak 2/25-26 > perhiz etmek
peydā kılmak 2/18 > peyda olmak
boyun sunmak 4/11, 2/24-25 > boyun vermek
rûze tutmak 5/12 > oruç tutmak
efrûhte bolmak 9/8 > (...) açığına çıkmak
erip akmak 8/28 > eriyip gitmek
kara yüzlüg bolmak 3/15 > yüzü kara çıkmak
yaman yollardın yanmak 7/10 > kötü yoldan dönmek
akl u hüşumdın kêtme 6/7-8 > aklım başımdan gitmek
hüşumĝa kelmek 6/7, 6/22 > akla gelmek/aklıma gelmek
kol bermek 2/13-15 > el vermek
yazukdın kaçmak 4/12 > günahattan dönmek
yazuklardın kaytmak 7/7 > günahattan dönmek
hizmetde yürmek 2/22-23 > hizmet etmek

- ëşikide yürügemek* 2/3 > eşiginde dolaşmak
ümîd tutmak 1/10 > ümit beslemek, ümide düşmek, ümide kapılmak
yerge tüşmek 3/22 > güçsüz düşmek, mecalsiz düşmek, zayıf düşmek
başığa koymak 9/22 > öpüp başına koymak
yolğa yürmek 2/25 > yola girmek
özige körmek 7/28 > (kendine bir şeyi) reva görmek
ëşik açmak 4/20 > (bir şeyden) kapı açmak
nefsni sındurmak 3/11 > nefsinin kırmak
nefsini köydürmek 8/16 > nefsinin öldürmek “nefsini yakmak”
özini salmak 8/5 > kendini adamak, kendini bırakmak
riyâzet tartmak 6/10 > riyazet çekmek
becây keltürmek 3/13, 5/15 > yerine getirmek
ömür kêtme 3/21 > ömrü tükenmek, ömrü vefa etmemek
tünler katmak 4/6 > geceyi gündüze katmak
zabıt bolmak 3/27 > söz geçirmek
pest-likây bolmak 8/18 > alçakgönüllü olmak
hâķ-râh bolmak 5/30 > toprak olmak
baskara almak 1/6 > idare etmek
peyrev-lik kılmak 3/10 > izinden gitmek
sebil-râh kılmak 5/32 > Allah yolunda harcamak
köz salmak 1/9 > bakmak
yolğa salmak 2/17 > harekete geçirmek
3. *Anlam aynı veya yakın olup birbirine benzemeyen kullanımlar:*
kol salmak 5/31 > el uzatmak
kökdin yerge inmek 6/12 > gözüne çarpmak, su yüzüne çıkmak
vücutı altın bolmak 9/24 > tuttuğu altın olmak
birge satmak 4/7 > bir pula satmak
dünyâdın barmak 2/28 > göçüp gitmek
zerre-i ta 'âmğa satmak 8/13 > bir pula satmak
nefsni arzusını bermek 8/1-2 > şeytana uymak, nefsinin uymak
h'ârlık tartmak 4/5 > küçük görülmek
bağır taşmak 3/22 > galeyana gelmek
âftâb-ı hâķîkat tüşmek 10/2 > ruhunda güneş açmak
4. *Yapı itibariyle benzer olup aynı anlama gelmeyen kullanımlar:*
yer ve kökke sığmamak 6/6 > yere göğe sığmamak
kökke uçmak 3/21 “ölmek” > göklere uçmak “sevincinden yerinde duramamak”

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1962*, S.217, 140-147.
- Alyılmaz, C. (2003). Türkçede fiil deyimleri ve öğretimi üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C:LXXXVI (620), 148-156.
- Demir, C. (2008). Türkçede deyimlerin dizimsel özellikleri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C: XCV (677), 428-444.

- Çetinkaya, B. (2011). Esnek yapılı deyimler üzerine. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 16-18 Aralık 2010 içinde (s.290-294). İzmir.
- Demir, C. (2008). Türkçede deyimlerin dizimsel özellikleri, C.XCV (677), 428-444.
- Demir, E. (2013). Atabetü'l Hakâyık'ta geçen deyimler, atasözleri ve özdeyişler. *Türkiyat Mecmuası*, C.23, 37-52.
- Dinar, T. (2016). Türkçede bir deyimleşme örneği: gibime gelmek. *Türkbilig*, S.31, 145-152.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Eraslan, K. (1977). Yesevi'nin Fakr-nâmesi. L.Ü.T.D. ve E. Dergisi, XXII, İst. 1977, s. 46.
- Eraslan, K. (2016). *Yesevinin Fakrnamesi ve iki Farsça risalesi*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (2009). *Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara..
- Erenoğlu, D. (2007). Güvahî'den günümüze atasözleri ve deyimler. *Turkish Studies*, Volume 2/4, 1150-1167.
- Ertane Baydar, A. S. (2009). Kırım Tatar Türkçesinde al- fiili ile yapılan deyim fiiller. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı1, 1-32.
- Gencan, T. N. (1983). *Dil bilgisi*.Ankara: TDK Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1982). *Türkçenin sözdizimi*, Ankara: DTCF Yay.
- Karahan, L. (2001). Dil içinde deyimlerin yeri nedir? *Türk Kültürü*, 157-159.
- Korkmaz, Z. (2003).*Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sinan, A. T. (2008). Deyim kavramı üzerine notlar-1, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18 (2), 91-98.
- Sinan, A. T. (2009). Deyimlerin yapısı değişir mi? *Turkish Studies*, Volume 4/8, 1996-2009.
- Tekin, T. (1957). Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine 1. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. VI (67), 372-374.
- Tekin, T. (1957/2). Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine 2. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. VI (68), 423-426.
- Yakut, S. (2015). Garip-nâme'de deyimler. <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/YAKUT-Sevinç-GARİB-NÂME'DE-DEYİMLER> adlı internet adresinden erişildi. (E.T. 10.05.2017)
- Yüceol Özezen, M. (2001). Türkçe deyimler üzerine birkaç söz. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C:2000/II (600), 869-879.